

Рис. 1.

Кільце із набором пробірних голок

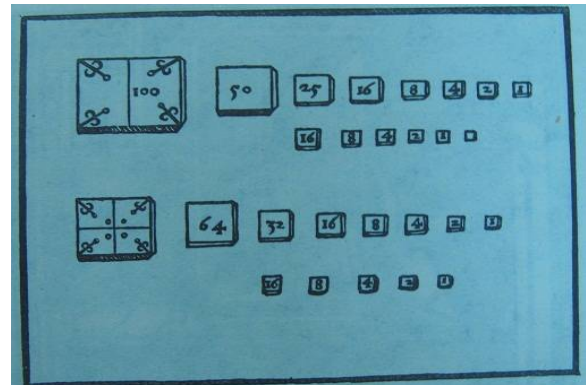

Рис. 2.

Пробірні гирі та гирьки голок

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шухардин С. В. Георгий Агрикола. М., 1955.
2. Быков Г.В. Биографии великих химиков. М.: Мир, 1981. – 320 с.
3. Agrocila G. Gespräch von Bergwesen \ «Бесіда про гірничу справу», Донецьк 2006.
4. Максимом М.М. Очерк о серебре. М., «Недра», 1981.
5. Волков В.А., Вонский Е.В., Кузнецова Г.И. Выдающиеся химики мира. – М.: ВШ, 1991. – 656 с.
6. Техника в ее историческом развитии. АН СССР, за ред. Шухардина С.В., М., 1979.
7. Шухардин С.В. Основы истории техники. АН СССР. Москва, 1961. – 271 с.
8. Зварич В.В. Нумизматический словарь. Львов, 1978.
9. Агрикола Г. О горном деле и металлургии в двенадцати книгах (главах), ред. Шухардина С.В., Москва, 1986 – 294 с.
10. Pininski J. «Pojecie monety falszywej w Poznym Sredniowieczu», Wiadomosci Numizmatyczne, R. XX, 1976, z. 4

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бойко-Гагарін Андрій Сергійович – аспірант кафедри гуманітарних наук та документознавства Кіровоградського технічного університету.

Наукові інтереси: історія науки і техніки, історія технологія карбування монет, історія грошового обігу.

УДК 39 (477.65) “19...”

ЕТНОМОВНА СИТУАЦІЯ У ПРОМИСЛОВІЙ І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ СФЕРАХ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Олександр ЛОМАКА (Кіровоград)

У статті досліджується мовна ситуація в промисловій та сільськогосподарській сферах у II половині ХХ століття в Кіровоградській області. Висвітлюються причини поширення міжнаціональної (російської) мови в сільськогосподарській та промисловій сферах краю.

Ключові слова: мова, суржик, міжнаціональні зв'язки, двомовність, інтернаціоналізм, національні меншини, "Червона зірка", "Гідросила", "Друкмаш", Кіровоградська область.

В статье исследуется языковая ситуация в промышленной и сельскохозяйственной сферах во II половине XX века в Кировоградской области. Освещаются причины распространения межнационального (русского) языка в сельскохозяйственной и промышленной сферах края.

Ключевые слова: язык, суржик, межнациональные связи, двуязычность, интернационализм, национальные меньшинства, "Красная звезда", "Гидросила", "Пишмаш", Кировоградская область.

In the article a language situation is investigated in industrial and agricultural spheres in II to the half of XX of century in the Kirovograd's region. Reasons of distribution of international (Russian) language are illuminated in the agricultural and industrial spheres of edge.

Keywords: language, muslin, ethnic relations, bilingualism, internationalism, national minorities, "Red Star", "Hydrosila", "Druk mash" Kirovograd's region.

Традиційно український і російський народи проживають на значній, хоча й компактній території, яка охоплює обширний регіон Південно-Східної Європи. Цей регіон охоплює області Східної, а частково й Центральної, України, а також Ростовську область і Краснодарський край Росії.

Оскільки в середині цього регіону немає чітко окреслених право-державних, а до 1991 року – і державно-політичних умов, то тут склалася своєрідна етнокультурна спільність, яка не визнавалася ні в радянській етнології, ні в сучасних академічних працях України та Росії.

І в цій етнокультурній сфері вищезазначеного регіону склався певний тип населення із цілим рядом загальних ознак, охоплюючи й усну розмовну мову. Логічно, що, оскільки ця етнокультурна спільність наукою не визнається, то "неіснуючою" опинилася і її мова. По суті, це – змішана українсько-російська мова, що використовує найбільш вживані в побутовому житті вислови. У цієї з дозволу сказати мови є як сильні, так і слабкі сторони. Її перевага в тому, що це мова реального простого народу. Її найслабкіша сторона полягає в тому, що ця мова не має своєї писемної версії. І внаслідок цього вона являє собою імпровізацію і не оснащена ніякими правилами ні в плані орфографії, ні в плані синтаксису. У підсумку ця мова отримала назву "суржик". І лише в останні десятиліття "суржик" як феномен лінгвістики привернув увагу спеціалістів.

За результатами соціологічних досліджень, загалом в Україні 10 % населених пунктів належать до таких, у яких більшість населення говорить суржиком. Мішаний субкод найпоширеніший у північних та центральних областях – регіонах масового українсько-російського білінгвізму. Це дає підстави для висновку, що суржик як лінгвістичний феномен є результатом двомовності в її диглосній формі. Водночас цей субкод є непрестижним, адже більше половини суржикомовних осіб соромиться свого мовлення. Соціолінгвістичні опитування засвідчують, що сфера вживання суржику дуже вузька – не перевищує 6 % комунікативних ситуацій [54, с. 13].

Метою цієї статті є розгляд мовної ситуації, яка склалася протягом II половини XX століття в промисловій та сільськогосподарській сферах краю.

В.І. Наулко, наводячи цитату Л.І. Брежнєва, зазначає, що "швидке зростання міжнаціональних зв'язків і співпраці веде до підвищення значення російської мови, яка стала мовою взаємного спілкування всіх націй і народностей Радянського Союзу" [44, с. 138 – 139].

Мови національних меншин Кіровоградської області існували і в промисловій, і в сільськогосподарській сферах виробництва, що були розкидані по всьому краю Кіровоградщини. Варто зауважити, що автор не відкидає впливу (як позитивного, так і негативного) російської мови на населення області, що насаджувалася не тільки в Кіровоградській, а й інших областях Української РСР, але зауважує те, що, крім російської мови, інші мови національних меншин (вірменська, грузинська, білоруська, молдавська, циганська, та інші) не мали жодного впливу на етнодемографічну ситуацію в області, яка виникла в другій половині ХХ століття. Винятком можна назвати болгарську мову, яка широко використовувалась у Вільшанському та значно менше в Добровеличківському районах області, де проживала і проживає значна кількість осіб болгарської національності, що вимагало створення шкіл з болгарською мовою викладання. Причиною цього явища є компакне та згуртоване проживання болгарського та корінного українського етносів.

Л. Панасюк у своїх працях переконливо доводить та зазначає, що “національні меншини України, як і саме україномовне середовище, не становило й не могло становити опозиції поширенню російської мови – під впливом радянської інтернаціональної ідеології саме українське населення активно асимілювалося. Відтак із входженням всієї території України до складу СРСР значно полегшилися можливості щодо русифікації взагалі та “просочування” зокрема” [45, с. 55].

Характерною межею мовного розвитку за доби Радянського Союзу є також процес інтенсивного створення загального фонду соціалістичних інтернаціоналізмів в лексиці, фразеології, особливо в багатогалузевій термінології, у словотворчих компонентах і їхньої композиції, у синтаксичних і образних засобах вираження [2, с. 15 – 16].

Серед головних причин змішування (асиміляції) особливе місце займали міграційні процеси, русифікація, економічне, культурне співробітництво як у середині країни, так і на рівні союзних республік [3, с. 84]. Зміцнення єдиного народногосподарського комплексу, обмін кадрами, у тому числі й робітниками, які переїжджали на постійне місце проживання, насадження ідеології інтернаціоналізму – все це призводить до змішування, перекручування, спотворення мови та міжнаціональних шлюбів у середовищі українського етносу [50, с. 280].

Неприховано ведеться демографічна політика: в Україні виникають цілі міста з російським населенням, насичення (як “допомога” Україні) кадрами (навіть у сільському господарстві); безупинне накачування неукраїнського люду на “новобудови комунізму” (такими оголошуються атомні та гідроелектростанції – в області такою стало будівництво ГЕС) [39, с. 320].

У минулому кіровоградський філолог, доктор наук, професор В. Манакін писав, що “...за багато років цілеспрямованого й постійного витравлювання української мови з мовної свідомості людей, русифікації їхнього менталітету (не будемо зараз говорити про методи цієї комуністичної операції) українці в основній своїй масі втратили орієнтири мовної культури. І українським стало вважатися будь-яке мовлення, схоже на українське лише ззовні. По-перше, кількість і характер помилок в українському мовленні (мається на увазі усна мова) різні в жителів міст, селищ та сіл. У сільській місцевості (і слава Богу) переважає рідна мова і в побуті, і на виробництві. А в місті, наприклад, у середньому 72 відсотки опитаних вдома розмовляють українською мовою, однак на виробництві зберігають цю мову для спілкування лише 35 – 44 % опитаних. Тому, до речі, за рахунок мешканців сільської місцевості середній показник володіння українською мовою і її поширення в цілому благополучний: більшість населення і в побуті, і на виробництві використовує українську мову, передплачує й читає пресу, у бібліотеках користується україномовною літературою, слухає українські

радіопередачі тощо. Але, повторюємо, це удаване благополуччя, тому що в містах – це ні для кого не секрет – все якраз навпаки. В усякому разі, так було до останнього часу. По-друге, значні коливання (від 0,3 до 11,3 відсотка) за кількістю русизмів на прикладі невеликого усного тексту обумовлені рівнем і характером освіти людей. Ті, хто закінчив виші або навчається в них, особливо на гуманітарних факультетах, менше припускаються помилок у мовленні” [41, с. 3].

Як зазначає Я. Радевич-Винницький, “критичної ж маси двомовних українців, особливо таких, що добре знали російську мову й експоновану нею культуру, не було. Селянство залишалося українським за мовою, отже, і за духом. Клас українського селянства було знищено індустріалізацією, колективізацією, голодоморами, соціалістичною урбанізацією, антиукраїнською демографічною політикою. Російська мова впроваджувалася за всіма напрямками: освіта, особливо середня спеціальна і вища, партійно-громадське життя, виробництво, служба в армії, ЗМІ, шефи з міста, тощо. Усе це працювало на витіснення української мови... Воно деградувало економічно, соціально, культурно, мовно. Здібніша молодь виїхала до міст..., село деінтелектуалізується, а вплив телебачення і радіо FM з російською мовою та далеким від українських національних вартостей спрямуванням посилюється” [48, с. 210].

Тенденція до скорочення шкіл з українською мовою викладання мала стійкий характер в обласних центрах України та промислових містах [1, с. 75], не є винятком і Кіровоградська область.

Протягом застійних років у масовому порядку закривалися національні заклади народної освіти – кількість шкіл з українською мовою викладання в таких обласних центрах республіки, як Харків, Дніпропетровськ, Миколаїв, Кіровоград та Одеса – до однієї – двох [37, с. 15].

За кількістю видань технічно-інформаційних матеріалів рідною мовою Українська РСР посідала останнє місце [53, с. 25] серед республік Радянського Союзу [42, с. 50]. Одну з причин, чому українська мова стала “неперспективною” в Україні, наводить Р. Купчинський. Він наголошує на тому, що “...вона була витіснена зі щоденного виробничого спілкування. Якщо на заводі, в інституті, у редакції технічного видавництва, на шахті, у конторі – вся праця, усе спілкування, усе діловодство ведеться російською мовою, і людина залежна від знання цієї мови, щоб одержати працю – то навіщо їй знати рідну, українську мову?” [40, с. 80].

Як зазначає М.І. Ісаєв, “інтернаціональна лексика – це обширний термінологічний пласт, що охоплює поняття із сфери політики, культури, науки, техніки, мистецтва і представлений в декількох найбільш розвинених мовах. Зрозуміло, за своїм зовнішнім оформленням (фонетичним і морфологічним) слова можуть і не збігатися. Але їхні основи, як правило, легко розпізнаються в різних мовах. Зберігається також їхнє основне лексико-термінологічне значення” [36, с. 53]. Авторські дослідження демонструють, що технічні процеси, які відбувалися на різних виробництвах Кіровоградщини, вимагали знання та володіння робітниками російської мови, що в подальшому (навіть тоді, якщо хто й був україномовним) призводило до такого явища, як переорієнтація, або суржикізація.

У 1940-х роках усі внутрішні розпорядження підприємств області, як видно з архівних матеріалів, були російською мовою. Звітність, що подавалася в Москву, а саме Міністерству сільгоспмашинобудування, також написана російською мовою [7, арк. 38].

А. Соловей зазначає, що “українська мова цілеспрямовано й невпинно витіснялася з усіх суспільно важливих сфер і навіть із побуту. Розглядаючи мову як фактор політики, Радевич-Винницький наводить слова М. Горбачова наприкінці його діяльності як Генерального Секретаря ЦК КПРС, котрий констатував, що “...в Україні навіть доходило до того, що під загрозою була українська мова – мова великого народу” [49, с. 214]. Автор підкреслює, що найстрашнішим наслідком

тривалої політики брутальної денационалізації України стало перетворення значної частини українців на “русскоязычное население”... українська мова активно витіснялася зі сфер наукового та культурного спілкування, діловодства, політичного життя. Багато представників інтелігенції, чиновництва, впливових кіл суспільства вважали для себе ганебним спілкуватися мовою простого народу, а для кар’єрного зростання необхідно було оволодіти російською мовою” [52, с. 323 – 324].

Усі розрахунки й пояснення в плановому економічному відділі “Червоної зірки” 1948 року надавалися російською мовою. Уся інша документація також виходила російською мовою. Під документацією розуміється продукція, яку виробляв завод: номери виробів, вартість продукції, кількість машин, запасних частин та інші важливі економічні відомості, що характеризували вироблену продукцію підприємства [8].

Як видно з доступних матеріалів Державного архіву Кіровоградської області, усі протоколи технічних нарад з питань технології 1949 року надруковані російською мовою. В основному це стосувалося недоліків та дефектів, знайдених під час виробництва і тестування продукції, які надходили від одного цеху до іншого та їхнього подальшого усунення без шкоди для виробництва [9, арк. 1].

Усі протоколи загальних зборів робітників і службовців агрегатного заводу (з 1983 р. перейменованій у “Гідросила”) написані російською мовою. На цих засіданнях розглядалися суспільні питання, на кшталт, створення аграрної комісії, хід та результати соціалістичних змагань, хід будівництва заводу та інші питання, які турбували робітників заводу та вимагали нагального вирішення на той час [18, арк. 1 – 8].

Безумовно, що на всіх підприємствах союзного підпорядкування Кіровоградської області в зазначений період панівною мовою була російська. Незважаючи на те, що більшість робітників (кваліфікованих, некваліфікованих, різноробочих) переважно українського походження, не кажучи про представників вірменської, молдаванської, білоруської та ін. національностей, усе ж на професійному рівні говорили російською. Цьому сприяла документація: інструкції, розпорядження та інші документи похідної справи надходили російською мовою.

Внутрішня документація підприємств Кіровоградської області, як у 1940-х, так і на початку 1990-х років була повністю російськомовною [46, с. 230]. Прикладом слугують розпорядження, які надходили від головного бухгалтера заводу “Червона зірка”, і, були написані російською мовою (стосувалися якості підрахунку випущеної продукції, витрат на їхнє виготовлення, роз’яснень щодо правильності підрахунку вироблених одиниць техніки) [10, арк. 1 – 5].

Зрозуміло, що накази міністра транспортного й сільськогосподарського машинобудування Союзу РСР за 1950-ті роки надіслані російською мовою. Накази висвітлювали переважно відомості про обладнання, яке передається із заводу “Гідросила”, плани виробництва на найближчій час та інструкції керівникам підприємств [17, арк. 7 – 11].

Щодо громадсько-виробничих питань на виробництвах області, то варто відзначити, що заяви від робітників заводу “Гідросила” та інших великих підприємств Кіровоградщини, наприклад прийом в члени профспілки написані рукою російською мовою. Причому, правильність написання заяви була не завжди дотримана (від різних форм написання до написання тексту українськими буквами російських слів та ін.). Наведемо таку заяву: “Заводському комитету профсоюзу от рабочего Журилова. Заявление. Прошу принять меня в члени профсоюзу так как желаю (або писали “всегда хотел”) стать членом профсоюзу” [19, арк. 3].

Також російськомовними були й накази Міністерства приладобудування, засобів автоматизації і систем управління СРСР та Всесоюзного промислового об’єднання “Союзоргтехника”, які належать до діяльності за 1974 рік (стосувалися

організації виробництва електричних пишучих машин [32]), але це й зрозуміло, адже це міністерство мало статус Всесоюзного. Документи стосувалися організації роботи на заводі, бюджету підприємства, премій робітникам, порушень в організації роботи підприємства в 1960 – 80-х роках [34, арк. 1 – 4, 27]. Прикладом таких документів є наказ міністра приладобудування, засобів автоматизації і систем управління СРСР з Москви за номером 114 від 13 травня 1968 року “Об организации дирекции строения завода шариковых ручек в г. Кировограде” [31, арк. 1].

Усі накази директора підприємства “Друкмаш” з основної діяльності, заводів “Гідросила” та “Червона зірка” написані російською мовою. Ці накази стосувалися організації випуску електричних пишучих машин на заводі та робочих питань: інвентаризації, перевірки, проведення конкурсів, місячних окладів та стандартів виробництва [33, арк. 69], якості виробленої продукції, охорони праці на заводі “Гідросила” (проходження флюорографа) [20, арк. 1, 6], внутрішньозаводських питань: винесення подяк, доган працівникам, заміщень вакантних посад, преміювання робітників, оптимізації та перегляду стандартів виробництва [11, арк. 1].

Накази генерального директора об’єднання “ЧЗ” з основної діяльності видавалися усі без винятку російською мовою. В архівних справах трапляються накази, що стосуються будівництва багатоквартирних будинків, які збереглися й до сьогодні. Особливою рисою таких будинків є іменні таблички, де вказано, що цей будинок був побудований колективом заводу “Червона зірка” в такому – то році [13, арк. 1]. Така ж ситуація і з підприємством “Друкмаш”. Усі накази генерального директора з основної діяльності надходили російською мовою, стосувалися проведення атестації та преміювання робітників, результатів перевірки [35, арк. 1, 71, 130].

Розпорядження заступників директора заводу “Червона зірка” з основної діяльності – також російською мовою. Основний характер цих розпоряджень стосувався робітників заводу [16]. Це й виготовлення запасних деталей для різних моделей машин, і зазначення головних відповідальних за роботу. Також у цих розпорядженнях заслуговує на увагу те, що в них зазначалися колгоспи, яким виготовляли запасні частини і в якій кількості [12, арк. 1 – 8].

Накази всесоюзних масштабів, наприклад Міністерства та міністра тракторного й сільськогосподарського машинобудування СРСР та Центрального комітету профспілки робочих автомобільного, тракторного й сільськогосподарського машинобудування, що стосувалися їхньої діяльності – надходили також російською мовою. Йшлося про поліпшення роботи заводу, ефективності праці, продукції, оголошення завдань, упровадження державних стандартів у галузі [21, арк. 1 – 7] та раціональне використання сировини та про інші організаційні заходи.

Така ж ситуація і з протоколами та виписками із протоколів нарад і засідань у заступників Міністрів тракторного й сільськогосподарського машинобудування СРСР та бюро Ради Міністрів СРСР із машинобудування – усі вони, а це й природно, написані російською мовою. У цих протоколах зафіксовані відомості про введення в експлуатацію тих чи інших моделей, результати їхніх перевірок. Особлива увага приділялася результатам трудової діяльності на підприємствах [14, арк. 1 – 11].

Річні номенклатурні та статистичні звіти про виконання плану виготовлення обладнання власного виробництва (продукцію, що виробив завод та її характеристики) як “Червоної зірки”, “Друкмашу”, “Гідросили”, так й інших підприємств Кіровоградської області в другій половині ХХ століття, також написані російською мовою [15].

У розповсюдженні двомовності істотну роль відіграє спілкування на виробництві, в армії, про що засвідчує зростання частки двомовних в області [6, с. 73]. Як зазначає Т.А. Мельничук, “нерідко траплялися документи, що підтримували статус російської мови як державної” [43, с. 362].

Провідними підприємствами у 1980-х роках на Кіровоградщині в промисловому секторі був ряд потужних, самобутніх підприємств союзного й республіканського значення, які могли вільно конкурувати з ключовими підприємствами країни. Добре відомою далеко за межами краю була продукція заводів “Червона зірка”, “Друкмаш”, “Гідросила”, “Чавуноливарний” (ЧЛЗ), “Радій”, ім. Таратути в Кіровограді, чистих металів, “Олімп”, твердих сплавів і тугоплавкого дроту, “Калькулятор” у Світловодську, “Пуансон” у Знаменці, гірського воску – в Олександрійському, Побузький нікелевий – у Голованівському, графітовий – у Гайворонському районах. У 80-і роки стали до ладу Медвежоярська, Миронівська, Новомиргородська шахти, Костянтинівський розріз, що дало змогу довести видобуток бурого вугілля до 14 млн. тонн на рік [38, с. 59].

Т. Воропаєва, спираючись на власні дослідження, зазначала, що “найбільш негативний вплив на вільне використання української мови в усіх сферах суспільного життя спричиняють радянські стереотипи, які панують у масовій свідомості (наприклад, уявлення про нібито “наднаціональність” російської мови, переконання в тому, що нею розмовляти престижно і що вона є неодмінною передумовою успішної кар’єри, небажання бути “білою вороною”, тобто “не таким, як усі”, а також побоювання прославитися як “буржуазний націоналіст”), та вихована віками висока готовність українців до переходу на російську, якщо до них звертаються саме нею” [5, с. 201].

Дослідження, які були проведені в Кіровоградській області за період з початку 60-х – кінця 80-х років ХХ століття, показують, що разом з тим необхідно відзначити помітне вживання російської мови в спілкуванні українців, підвищення активності її вживання в тих сферах комунікації, які пов’язані з промисловою й суспільною діяльністю білінгвів, а також у сфері культури. Так, російська мова в 54 українців (20 %) є мовою спілкування на роботі, у 129 осіб (47 %) – при виборі мови кінофільмів, книг, лекцій і т. д., у 84 осіб (31 %) – це мова власних публічних виступів на зборах, конференціях і т. д., тобто мова активного вживання. Про те, що більшість українців достатньо добре володіє російською мовою, свідчить і той факт, що 231 особа (85 %) спілкується російською мовою з росіянами, а 246 осіб (90 %) – з людьми інших національностей [55, с. 29].

Відбувалися наради з керівниками промислових підприємств міста, які мали на меті надання керівникам підприємств практичної допомоги в розгортанні роботи із впровадження Закону “Про мови Української РСР”. Також створювалися комісії, наприклад комісія, яка розглянула інформацію начальника управління освіти міськвиконкому В. Дриги про стан впровадження Закону “Про мови Української РСР” у відомчих дитячих садках № 34, 61, 69 (відповідно заводи “Гідросила”, “Радій” і геологорозвідувальна експедиція). Цікавим є те, що у всіх перелічених дитячих садках педагогічна документація вже повністю переведена на українську мову. Проте між собою вихователі розмовляють здебільшого російською, забуваючи, що відтоді, як вони переступили поріг дитсадочка, виховний процес не має перерви [4, с. 3].

З доступних фондів Державного архіву Кіровоградської області простежуємо мовну ситуацію в сільськогосподарській сфері виробництва області на прикладах колгоспів Кіровоградщини та Кіровоградського обласного управління сільського господарства.

Письмові документи з кінця 1940-х – до кінця 1970-х років у вигляді протоколів загальних зборів членів колгоспу “імені ХХ з’їзду КПРС” (пізніше перейменовано на ім. О.В. Гіталова) Комишуватинської сільської ради

Новоукраїнського району Кіровоградської області та його правління написані-надруковані російською мовою [25, арк. 1 – 43]. Лише починаючи з 1980-х років, протоколи загальних зборів членів колгоспу друкуються більш-менш (з деяким уживанням російських слів) чистою українською мовою [28, арк. 2 – 5]. В основі всіх наявних протоколів різних рівнів засідань стоять питання про звітність керівників колгоспу за певний період, організацію роботи, боротьбу з алкоголізмом, догани та заохочення.

Що стосується керівництва колгоспу, то всі звіти, які оголошувалися перед усією громадою колгоспу, написані від руки (в подальшому надруковані) російською мовою [26, арк. 1 – 15]. Керівництво колгоспу, звітуючи, наголошувало у своїх виступах на завданнях та їхньому виконанні і, звісно, на перевиконанні, що не могло не радувати їхніх керівників. А такими керівниками в області були партійні й державні органи, які опікувалися діяльністю колгоспів. Цікаво, що, наприклад, рішення Новоукраїнської районної ради депутатів трудящих надходили українською мовою, а рішення Новоукраїнської районної ради соціального забезпечення колгоспників (про нарахування їм пенсій та ін.) надходили російською мовою [27, арк. 1 – 3].

Таку ситуацію, за деякими винятками, спостерігаємо і в колгоспі Надлацької сільської ради народних депутатів Новоархангельського району Кіровоградської області “Зоря комунізму” [29, арк. 1 – 12]. Винятком є нахил у бік україномовного діловодства. Починаючи з 1955-х років, документація велася (писалася від руки, а в подальшому друкувалася) як українською, так і російською мовами, з деяким поступовим збільшенням україномовних зразків. Усі доступні нам протоколи щодо діяльності цього колгоспу, загальних зборів колгоспників та його працівників показують, що на зборах колгоспників порушувалися ті робочі питання, які були нагальними на той час. Але з цих документів ми простежуємо певну тенденцію, а саме: діловодство, ведення протокольних записів, запитання-відповіді колгоспників відбуваються українською мовою з використанням слів російського походження.

Не є винятком і збори уповноважених членів колгоспу та правління колгоспу. Записи в наявних документах свідчать, що незалежно від новинок часу й технічного оснащення всі записи зафіксовані від руки та українською мовою, яка дуже схожа на суміш української мови та російських слів у ній [30].

Керівним органом сільськогосподарської сфери в Кіровоградській області було обласне управління сільськогосподарської продукції, яке, на нашу думку, мало великий вплив на всю сільськогосподарську галузь виробництва на Кіровоградщині в зазначений період.

Спираючись на наявні в Державному архіві Кіровоградської області документи та характер їхнього ведення, можемо стверджувати, що, починаючи з кінця 1940-х і до кінця 1980-х років, накази Міністерства сільського господарства СРСР та УРСР надходять двома мовами: російською та українською. Причому, що і так зрозуміло: накази Міністерства СРСР тільки російською, а ось щодо наказів Міністерства УРСР – вони надходили й російською, й українською мовами. Здебільшого накази Міністерства сільського господарства Української РСР стосувалися заготівель зерна, вказівок щодо великої рогатої худоби й іншого. Накази Міністерства сільського господарства СРСР належали до розряду “нагородити, покарати, збільшити” і ін. [24].

Постанови Ради Міністрів Української РСР і ЦК КП(б)У в зазначений період надходили російською мовою. Та інколи траплялися такого виду постанови й українською мовою. Наприклад, постанова Ради Міністрів Української РСР № 2290 від 25 серпня 1951 року “Про заходи щодо поліпшення роботи дитячих закладів у колгоспах Української РСР”, у якій наголошувалося на тому, що не вистачає місць для дітей сезонних робітників. Або ж постанова № 2835 Ради Міністрів Української

РСР і ЦК КП(б) України від 2 жовтня 1951 року “Про незадовільний хід збирання і заготівлі конопель у Кіровоградській області” [22, арк. 84 – 88].

Дещо інша ситуація в обласному управлінні сільського господарства Кіровоградської області. Усі накази, розпорядження, які надходили від них на місця (тобто в колгоспи) – переважно українською мовою, з деяким уживанням слів російського походження [23].

Незмінною була мовна ситуація і в місцевому комітеті профспілки Кіровоградської області. Усі документи, а це й лікарняні, заяви, й затвердження плану роботи та інше, видавалися тільки російською мовою.

І. Пасемко зазначав, що “Україна перетворилася на колонію радянської Москви: зрусифіковано міста й частину міського пролетаріату, українським залишалось село й невеличкі містечка. Набула утвердження і т.зв. теорія двох культур: міська культура – московська, а сільська культура – українська. Пролетаріат мав стати “авангардом світової революції” [47, с. 317].

Л.М. Чижикова доводить, що “процеси взаємодії і взаємозбагачення російського та українського говорів, а також розвиток двомовності значно посилилися за роки Радянської влади. Цьому сприяли контакти, що розширилися, між росіянами та українцями, система шкільного навчання, зростання освіти і культури серед сільського населення і багато що інше” [56, с. 21].

Зі слів В. Скляра видно, що “урбанізація сприяла збереженню домінування в мовному середовищі російської мови, попри те, що за чисельністю українці переважали росіян серед міського населення... Домінування російськомовного середовища стало беззаперечним у містах, насамперед великих і середніх, спочатку на сході та півдні України, а з 70-х років і в центральних, і навіть у найбільших містах західних областей. Масове переселення селян до міст, які займали нижчі щаблі суспільної піраміди, не могло призвести до заміни російськомовного урбаністичного середовища на українськомовне, попри кількісну перевагу українців, а навпаки, сприяло прискоренню процесів їхньої мовної, а потім й етнічної асиміляції” [51, с. 3].

Отже, аналізуючи мовну ситуацію в сільськогосподарській та промисловій сферах виробництва в Кіровоградській області в другій половині ХХ століття, слід відзначити, що російська мова переважала. Про це свідчить звітна документація найбільших підприємств та колгоспів області.

Але тому, що в сільській місцевості і в містах краю більшість населення становили українці, то нав’язування російської мови у всіх сферах життя мало негативні наслідки для побутування української мови. Найстрашнішим наслідком цієї політики влади було змішування двох мов, що породило таке явище, як вживання нелітературної української мови з використанням діалектів та суржику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О.Г. Стан освіти, науки, культури в Українській РСР в середині 1960 – 80-ті роки / О.Г. Бажан // Краєзнавство. – 2002. – № 1 – 4. – С. 75 – 78.
2. Белодед И.К. Функционирование языков народов СССР в условиях расцвета социалистических наций / И.К. Белодед // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языковедения (11 – 16 ноября 1974 г.): тезисы докладов и сообщений пленарных заседаний. – М., 1974. – С. 12 – 17.
3. Бромлей Ю. Совершенствование национальных отношений в СРСР / Ю. Бромлей // Коммунист. – 1986. – № 8. – С. 78 – 86.
4. Волдинер В. Ленінці українізуються швидше від кировців / В. Волдинер // Вечірня газета. – 1993. – 2 квітня. – С. 3.
5. Воропаева Т. Українська мова як смислова засада національної ідентичності та проблема реформування вищої освіти в Україні / Т. Воропаева // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 198 – 202.
6. Гарипов Я.З. Родной и второй язык / Я.З. Гарипов // Сто наций и народностей / Ред. кол.: Э.К. Васильева. – М.: Мысль, 1985. – С. 69 – 80.

7. Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКО). – Ф. Р-1128. – Оп. 2. – Спр. 119, 103 арк.
8. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 2. – Спр. 246, 136 арк.
9. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 2. – Спр. 341, 10 арк.
10. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 2. – Спр. 772, 30 арк.
11. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 6. – Спр. 869, 249 арк.
12. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 6. – Спр. 1137, 270 арк.
13. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 7. – Спр. 962, 250 арк.
14. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 10. – Спр. 6, 11 арк.
15. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 10. – Спр. 175, 9 арк.
16. ДАКО. – Ф. Р-1128. – Оп. 10. – Спр. 196, 62 арк.
17. ДАКО. – Ф. Р-1764. – Оп. 2. – Спр. 91, 35 арк.
18. ДАКО. – Ф. Р-1764. – Оп. 3. – Спр. 11, 27 арк.
19. ДАКО. – Ф. Р-1764. – Оп. 3. – Спр. 45, 112 арк.
20. ДАКО. – Ф. Р-1764. – Оп. 6. – Спр. 1, 138 арк.
21. ДАКО. – Ф. Р-1764. – Оп. 6. – Спр. 74, 9 арк.
22. ДАКО. – Ф. Р-2875. – Оп. 5. – Спр. 186, 99 арк.
23. ДАКО. – Ф. Р-2875. – Оп. 5. – Спр. 703, 486 арк.
24. ДАКО. – Ф. Р-2875. – Оп. 6. – Спр. 219, 195 арк.
25. ДАКО. – Ф. Р-3586. – Оп. 1. – Спр. 7, 43 арк.
26. ДАКО. – Ф. Р-3586. – Оп. 1. – Спр. 39, 15 арк.
27. ДАКО. – Ф. Р-3586. – Оп. 1. – Спр. 90, 5 арк.
28. ДАКО. – Ф. Р-3586. – Оп. 1. – Спр. 180, 14 арк.
29. ДАКО. – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 49, 33 арк.
30. ДАКО. – Ф. Р-4609. – Оп. 1. – Спр. 164, 80 арк.
31. ДАКО. – Ф. Р-7227. – Оп. 1. – Спр. 1, 3 арк.
32. ДАКО. – Ф. Р-7227. – Оп. 2. – Спр. 1, 14 арк.
33. ДАКО. – Ф. Р-7227. – Оп. 2. – Спр. 140, 151 арк.
34. ДАКО. – Ф. Р-7227. – Оп. 4. – Спр. 1, 186 арк.
35. ДАКО. – Ф. Р-7227. – Оп. 4. – Спр. 307, 220 арк.
36. Исаев М.И. О языках народов СССР / М.И. Исаев. – М.: Наука, 1978. – 222 с.
37. Кобко Г.Л. Розвиток національних культур: діалектика інтернаціоналізації і суверенітету / Г.Л. Кобко // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 7. – С. 11 – 19.
38. Козир І.А. Історія рідного краю (навчальний посібник для шкіл Кіровоградщини) / І.А. Козир, С.І. Шевченко. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 72 с.
39. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія / Петро Петрович Кононенко. – К.: Міленіум, 2005. – 358 с.
40. Купчинський Р. Про двомовність, провінційність і безхребетність / Р. Купчинський // Сучасність. – 1988. – Ч. 1. – січень (321). – С. 79 – 86.
41. Манакін В. Якою мовою говоримо?: Матеріали з науково-практичної конференції з проблем функціонування української мови на Кіровоградщині / В. Манакін // Народне слово. – 1992. – 5 березня. – С. 3.
42. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Терентіївна Масенко. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 163 с.
43. Мельничук Т.А. Мовна ситуація в сільській місцевості України (1989 – 2001 рр.) / Т.А. Мельничук // Український селянин. – 2008. – Випуск 11. – С. 362 – 363.
44. Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк) / Всеволод Иванович Наулко. – К., 1975. – 274 с.
45. Панасюк Л. До витоків білінгвізму в Україні: зміни мовного середовища під впливом міграційних процесів та міграційної політики / Л. Панасюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 48 – 61.
46. Парсамов С.С. Отечественная телевизионная промышленность. Специализированные предприятия телевизионной промышленности / Сергей Суменович Парсамов. – Ч. 1. – Кіровоград: “КОД”, 2007. – 304 с.

47. Пасемко І. “Українська мова в советській Україні” (До 40-річчя виходу однойменної книжки Романа Смаль-Стоцького) / І. Пасемко // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 317 – 319.
48. Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: соціолінгвістичний аспект / Я. Радевич-Винницький // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 205 – 212.
49. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Ярослав Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 360 с.
50. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис / Олег Олексійович Рафальський. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.
51. Скляр В. Все ще – “підпорядкована більшість”? (вплив етнічних процесів радянської доби на етномовну самоідентифікацію українців в сучасній Україні) / В. Скляр // Слово просвіти. – 2009. – 4 – 10 червня. – С. 3 – 4.
52. Соловей А. Українсько-російські відносини та мовна політика в Україні: історіографічний погляд / А. Соловей // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 39. – С. 317 – 329.
53. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 399 с.
54. Фудерер Т. Суржик: термінологічна парадигма і лінгвістична природа / Т. Фудерер // Наша газета. – 2010. – 30 червня 2 (79). – С. 12 – 13.
55. Функционирование русского языка в различных слоях украинского населения (на примере Кировоградской области) // Украинско-русское двуязычие: Социологический аспект / Г.Д. Басова, И.В. Борисюк, А.И. Курдюмова и др.; Отв. ред. Т.К. Черторицкая; АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 23 – 36.
56. Чижикова Л.Н. Русско-украинские этнокультурные связи в южных районах Украины / Л.Н. Чижикова // Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М.: Наука, 1979. – С. 12 – 73.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ломака Олександр Анатолійович – аспірант кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: етнічні процеси в центрально-українському регіоні в другій половині ХХ століття.

УДК 902.01

СОЦИАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СЕЛА ЛОПУШЬ В XI–XVII вв.: ОТ ПОГОСТА К ПОГРАНИЧНОЙ ЗАСТАВЕ

Роман НОВОЖЕЕВ (Брянск, Российская Федерация)

У статті розглядається соціально-функціональна трансформація давньоруського поселення в с. Лопушь. За період з XI по XVII століття поселення пройшло шлях від адміністративного центру сільської місцевості – погосту в XI–XIII ст. до приватновласницького села в литовський період XIV–XV ст. і прикордонної застави в XVII столітті.

Ключові слова: село, погост, застава.

В статье рассматривается социально-функциональная трансформация древнерусского поселения в с. Лопушь. За период с XI по XVII век поселение проделало путь от административного центра сельской округи – погоста в XI–XIII вв. до владельческого села в литовский период XIV–XV вв. и пограничной заставы в XVII веке.

Ключевые слова: село, погост, застава.